

BARNA TÍMEA

HIVATÁSOS ROMA NEVELŐSZÜLŐK MAGYARORSZÁGON

A KEZDETEK ÉS A SZAKMA JELENLEGI TÖREKVÉSEI

A Cseh Köztársaságban, Szlovákiában, Magyarországon és Romániában a romák – mint nagy etnikai kisebbségi csoport – generációk óta súlyos megkülönböztetéstől és társadalmi kirekesztéstől szenvednek.

Ann Buchanan kutatásai – a régió gyermekgondozási intézményeiben tett látogatásai során – megállapították, hogy az állami gondozásban részesülő gyermekek 90%-a roma származású. Amint Diósi Ágnes kutatásai is alátámasztják ezeknek a gyermekeknek kevés esélyük van arra, hogy munkát szerezzenek a nevelőotthonból történő kikerülés után.¹

Hitler hatalma idején sok cigányt küldtek a zsidó lakossággal együtt koncentrációs táborokba. Manapság sok területen a romák továbbra is az intenzív előítéletek középpontjában állnak. A kommunizmus bukása és az azt követő gazdasági nehézségek hatására helyzetük egyre rosszabbnak tűnt.²

A magyarországi nevelőszülőség története

A 20. század elején a falvakban paraszti családok nevelték fel a szegény árva gyermekeket. Ezeknek a családoknak az állam nem fizetett ezért a munkáért, de az alapvető költségek fedezésére kaptak kevés juttatást. A rendszer azért működött, mert a gyerekek hasznosak voltak a gazdaságokban.

A roma gyermekeket azonban nem gondozták. Tulajdonképpen abban az időben a roma családok teljesen a társadalmon kívül éltek.

A második világháború után az állami gondozásban lévő gyermekek többsége árva volt; elveszítették szüleiket a háborúban. A roma gyermekeket azonban még mindig nem gondozták. A háború miatt árvaságra jutott gyermekeket a roma közösség nevelte, mivel a romákat továbbra is úgy tekintették, mint akik nem képezik a társadalom részét.

Az évek során egyre több gondozásra szoruló gyermek származott hátrányos helyzetű családokból. A kilencvenes évek elején a nevelőszülőkhöz került gyermekek többsége ilyen családból érkezik, és legtöbbször roma.³

¹ L. bővebben: RÁKÓ Erzsébet: *Gyermekvédelmi intézményekben elhelyezett gyerekek életköriülményei*, Belvedere Meridionale, Szeged, 2014, 124–129. p.

² NEMÉNYI Mária – SZALAI Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és polgári jogai*, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2005.

³ HERCZOG Mária: *Nevelőszülői képzési szeminárium Brioniban, Család, Gyermek, Ifjúság*, 1993/6., 1–5. p.

A történelmi háttér

Nem kétséges, hogy a kommunizmus által előidézett változások nagyobb társadalmi mobilitást eredményeztek. A magyar történelemben még soha nem emelkedett fel ilyen sok ember. A szegény parasztok földet szereztek, képzetlen munkavállalók szakmát szereztek, és sok munkásosztálybeli embert képeztek szellemi foglalkozásúra, illetve politikai tisztségekre.

A politikai propaganda kijelentette, hogy mindenki számára minden lehetséges, a kommunizmus megakadályozza a szegénységet, a bűnözést és a kapitalizmushoz kapcsolódó minden rosszat. Sokan elhitték ezeket, mert látták a változásokat. Jobb munkát értek el, gyermekeik egyetemre mentek. De a romák nem osztoztak ebben. Nem voltak részesei a földosztásnak, nem kínáltak nekik lehetőséget a tanuláshoz, gyakran munkanélküliek voltak. Ahogy a szegénységük mélyült, úgy a távolság is egyre nagyobb lett a társadalom többi tagjához viszonyítva.

A társadalom egy része úgy érezte, hogy mivel a kommunizmus mindenkinek azonos jogokat biztosít, ha egyesek nem tudják kihasználni a kínált lehetőségeket, az az ő hibájukból fakad. A roma családokkal szembeni régi előítéletek ezzel alátámaszthatóvá is váltak: Lám, nem képesek megbirkózni a normál étellel!

1961-ben a helyzet súlyossága már felkeltette a párt figyelmét. Kiderült, hogy a legtöbb roma az emberi életre alkalmatlan körülmények között élt. A párt állásfoglalást fogadott el a helyzet orvoslására. A javasolt megoldások azonban előítéletekben gyökereztek.

„Cigány módon élnek” ez a szlogen vált dominánssá a közvéleményben, ami azt takarta, hogy: a romák szegények és munkanélküliek, mert nem akarnak dolgozni; tudatlanok, mert nem akarnak tanulni; és piszkosak és / vagy alkoholisták, mert ezt az utat választották.

A párt úgy érezte, hogy jobb életmódra kell nevelni őket, be kell olvasztani a normál társadalomba a roma közösségeket, és elérendő a célt erőszakos asszimilációs program vette kezdetét. A különböző nyelvet beszélő közösségek mindegyikének megvolt a hagyományos kézműves foglalkozása. Voltak lókereskedők, szőnyegkészítők, lópatkoló kovácsok, téglavető, árokások, fémipari munkások. Ezekkel a készségekkel a romák hasznosak voltak a gazdaságok környékén, de a nagyobb iparosodásra való áttéréssel képességeiket kevésbé tudták érvényesíteni.

A roma nyelv, kultúra és törvények évszázadok óta kötik össze társadalmukat, ám a kommunizmus alatt az lett az elfogadott, hogy nyelvük és a kultúrájuk választja el a romákat a többségi társadalomtól, ezért azokat be kell tiltani. Természetesen nem csak a roma kultúrát tiltották meg. Bármit, ami valamilyen módon nacionalista, etnikai vagy vallási volt, betiltották.

A politikai megoldások

Elvárás lett, hogy a romáknak meg kell szokniuk a rendszeres munkát. Az iparnak munkavállalókra volt szüksége – akár szakképzetlenre is –, így a romákat a gyárakba, a bányákba, valamint az építőiparba kényszerítették. Ahol olyan kemény, egészségtelen és rosszul fizetett munkát kaptak, amelyet senki más nem akart elvégezni. Hús-huszonöt év után munkanélkülivé vagy rokkantnyugdíjassá váltak.

Nem meglepő módon az asszimilációs program korlátozott sikert eredményezett, és ez tovább növelte a cigányokkal szemben támasztott előítéleteket: „Mindent megszereznek. A romákat csak a jogaik és nem a kötelességeik érdeklik.” Mindezek, előre jelezték az irányelvek változásának szükségét.

A hatalom úgy gondolta, hogy szociálpolitikai szempontból a legmegfelelőbb megoldás, mivel a szülők továbbra is „cigány módon” éltek, az volt, hogy a gyermekeket kiemelik otthoni környezetükből, állami gondozásba helyezik őket és „normális” életre nevelik őket.

Ennek eredményeként hatalmas intézményhálózat és gyerekvárosok jöttek létre, míg a romák nagyon kevés segítséget kaptak. Mind a szülők, mind a gyermekek anyagilag és lelkileg tönkrementek. A legtöbb ember elvesztette gyökereit, identitását és önbecsülését, és az állami gondozásban élő gyermekek nagy része bűnözővé vált.

Az új demokratikus állam

A demokratizálódás és a gazdasági válság következtében újabb változásokkal szembesülhettek a romák, akikkel szemben minden előítélet, amely a múltban felszín alatti volt, most nyílttá vált, és – hasonlóan, mint a kommunizmusban – a romák ismét bűnbaknak érezhették magukat. „Túl sok segítséget kapnak” – szólta a közvélemény, és így a falusi tanácsok visszavonták a korábban nyújtott kevés támogatást. Az ország egyes részein a munkanélküliség nagyon magas lett, és a munkanélküliek aránya roma származásúak között volt a legnagyobb. A gyerekeknek nem volt étele, ruhája, alig jártak iskolába, és senki sem törődött velük, de már nem vették őket állami gondozásba, mert a kormány a szociális kiadások drasztikus csökkenése miatt már nem engedhette meg magának, hogy fenntartsák a gyermekek számára létesített hatalmas intézményeket.

A roma nevelőszülők toborzását megcélzó szolgáltatás felállítása

E gyermekek kétségbeesett helyzete új megoldást igényelt. A nevelés, a nevelőszülői rendszer ismét segítségül hívható lett. Roma származású emberek

hivatásos nevelőszülők lehettek, akik fizetést kaptak a munkáért, képzettek lettek a feladatra, és a régi intézmények volt alkalmazottait átképezték, hogy támogassák őket a nevelőszülői feladatok elsajátításában.

A roma családok toborzásának feladata azokra hárult, akik szociológiai kutatások során és szociális munkásként a terepen évekig kapcsolatban voltak a roma közösségek tagjaival. Ezek a szakemberek jól tudták, hogy a roma közösségek számos alcsoportot jelentenek. A csoportok közötti különbségek megmutatkoztak abban, hogy anyanyelvként mit használtak, mind a saját közösségükben, mind a magyar társadalom egészében elfoglalt társadalmi helyzetükben, és végül – ahogy azt fentebb említettem – különbségek voltak a hagyományos roma szakmák vonatkozásában is.

Összességében a legtöbb roma – a korábbi asszimilációs nyomás hatására – anyanyelvként magyart használt, de otthonaikban néhányan cigány nyelvjárásokban beszéltek. Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a kommunista rezsim alatt a romák között volt valamekkora – ha korlátozott mértékű is – társadalmi mobilitás. Nem mindegyik maradt képzetlen munkavállaló, és nem éltek szegénységben mindannyian. Egyesek sikeresen alkalmazták hagyományos szakmájukat egyenértékűként egy modern foglalkozással, néhányan sikeres vállalkozóvá váltak, és a legtöbb hagyományos zenész adaptálta képességeit egy másik zenei formára, vagy a vendéglátóiparban dolgozott.

Kutatások leírják, hogy voltak olyan roma családok, akik viszonylag jó körülmények között éltek. Sőt, az is bizonyított tény manapság is, hogy a családi élet központi szerepet játszik a roma kultúrában, és nagy a szeretet a gyermekek iránt.

A nagycsaládok olyan közösségként működnek, ahol mindenki szerepet játszik a gyermekek nevelésében, és a szülőket valaki más is helyettesítheti – unokatestvérek, nagybácsik, nagynénik. Valójában mindannyian *testvérem*-nek hívják egymást. A program célja az volt, hogy olyan roma családokat találjanak, akik normál körülmények között éltek, és mégis megtartották a roma identitást, hogy jó példaként szolgálhassanak a gyermekek számára. Valójában ez ellentmondás volt a javából.⁴

A legtöbb jó körülmények között élő roma család – akik asszimilálódtak a többségi társadalomba – azt vallották: „Úgy élünk, mint a magyarok, már nem vagyunk cigányok.”

Az a kevés roma család, aki jó körülmények között élt, és továbbra is erős roma identitással rendelkezett, zárt közösséget alkotott, és nem volt hajlandó együttműködni a kívülállókkal.⁵

⁴ HERCZOG Mária: „Két szék közt a pad alatt?” (gyermek- és ifjúságvédelem), *Család, Gyermek, Ifjúság*, 1994/5., 71–73. p.

⁵ NEMÉNYI Mária: A kisebbségi identitás kialakulása. Roma származású gyerekek identitásstratégiái, In: FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Etnicitás: Különbőségteremtő társadalom*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2010, 48–56. p.

Nehézséget jelentett az is, hogy a különféle roma közösségek között jelentős ellenszenv volt, de egy általános diszkriminációtól szenvedő kisebbségi csoportban ez aligha meglepő. Mindenki el akarta különíteni, meg akarta különböztetni magát a többiektől.⁶

Ennek ellenére a programhoz szolidaritásra volt szükség, és a nevelőszülőknek tudniuk kellett, el kellett fogadni, hogy az általuk nevelt gyermekeknek valahol vannak saját szüleik, akik hátrányos helyzetben élnek, és ezért nem szabad lenézniük őket.

A projekt ötletét a Munkaügyi Minisztérium terjesztette elő, amely egyetértett azzal, hogy jövedelmet biztosít a családok számára. Ennek a pénznek az ígéréssel tíz hivatásos roma nevelőszülőnek tudott fizetést biztosítani a budapesti Gyermekvédelmi Intézet, amely a nevelőszülők képzéséért és a gyermekek elhelyezéséért is felelt.

A családok megtalálása

A 90-es évek elején az akkori Fővárosi Gyermek és Ifjúságvédő Intézet – Gyivi pályázatot nyert átképzésre, hivatásos roma nevelőszülők képzésére. Diósi Ágnes és Herczog Mária szociológusok karolták fel a programot, szakértőként és trénerként.⁷ A fő cél az lett, hogy a képzett nevelőszülők törekedjenek a gondozott roma gyermekek identitásának megőrzésére.⁸ Első turnusban 12 nevelőszülő-jelölt iratkozott be a tanfolyamra, mindannyian roma asszonyok. A képzés alatt ketten kiléptek, így 10 fő végzett sikeresen. Másfél éves képzés volt, hétköznapi esténként és néha hétvégén is.

Első feladat a tíz család megtalálása volt, melyben kiemelkedő szerepe volt Diósi Ágnesnek, aki tapasztalt, gyakorló szociális munkásként főleg roma közösségekkel dolgozott. Írt egy hirdetést, amely egy roma televíziós műsorban jelent meg, de az erre adott válaszok szerint félreértették kérését. Csak egy családot talált a televízión keresztül. Megkereste a családokat támogató szolgáltatásokat is, de hamarosan rájött, hogy a szolgálatból való kilépése óta eltelt évek alatt a dolgok nehezebbé váltak, és a családok, akik néhány évvel azelőtt előrelépést értek el a szolgálat segítségével, mostanra a munkanélküliség miatt tönkrementek. A szolgáltatásból származó régi kapcsolataik között azonban még egy családot talált, illetve ugyanezen a vonalon javasoltak egy munkatársát is, a Szociális és Kulturális Cigány Intézet pedig egy másik családot küldött. Meggyőzött egy családot, akit korábbi kutatásai során ismert meg, hogy csatlakozzon a rendszerhez, és végül négy, különösen vallásos

⁶ HERCZOG Mária: Cigánygyerekek – kisebbségi helyzetben, *Család, Gyermek, Ifjúság*, 1994/6., 14–16. p.

⁷ Uő.: A nevelőszülők helye és szerepe a gyermekvédelemben, *Esély*, 1995/2., 82–100. p.

⁸ NEMÉNYI: i. m.

roma közösségből származó család vállalta közreműködésének köszönhetően, hogy részt vesz a programban. Ez a csoport volt a kezdő mag, majd bővült ki a tervezett 10-re.

A családok motiváltak lettek, hogy nevelőszülőkké válhassanak. A tíz család egy érdekes csoportot alkotott. Kettő anyanyelvként használta a cigány nyelvet, de különféle dialektusokat beszéltek, és magyarul is tudtak.

Egyik család a hegyek és erdők között, Csobánkán élt. Az apa kovács, az anya varrónő volt, három saját gyermeket neveltek. Generációk óta a magyarok, szerbek, szlovákok és romák békében éltek együtt ezen a területen. Hagyományosan a romák voltak itt a kovácsok, akiket tiszteltek kézügyességük miatt, de később csak a legjobb kézművesek maradtak talpon. A család célja az volt, hogy úgy neveljék fel a náluk elhelyezett roma gyermekeket, hogy azok büszkéek lehessenek arra, hogy romák.

A második család kereskedő család volt, akik Szabolcs megyében egy Nagyecsed nevű faluban éltek. Családjuk és közösségük híres volt a cigány folklórban. Szakmájuk hagyományosan a fémgyártás és a kereskedelem volt, de később szakképzetlen munkavállalóként dolgoztak az építőiparban Budapesten, ahol egy munkásszálláson éltek. Végül a család megszerezte a lakáshoz való jogot, és a hetedik kerületben élt. A feleségnek az első házasságából egy tizenkilenc éves lánya volt, akit egy roma alapítvány alkalmazott szociális segítőként. Habár nem született közös gyermekük, az élettárs hétféves fiát együtt nevelték. Használt cipővel kereskedtek, engedéllyel, adót fizettek, nem volt gondjuk a hatóságokkal. Az ok, ami miatt nevelőszülők akartak lenni, a szeretet. Abban bíztak, hogy a nevelt gyermekek olyanok lesznek, mint a saját gyermekeik.

Nyolc család anyanyelvként beszélt magyarul, és nem ismerte a cigány nyelvet. Fontos szempont volt a gyermekek gondos összeillesztése a nevelőszülőkkel.

A cigány nyelvet beszélő gyermekeknek olyan családokba kellett menniük, akik ugyanazt a nyelvet és nyelvjárást beszélték. A zenész családból származó gyermekeknek hasonló családot igyekeztek választani. Az erősen vallásos közösségből származó négy nevelő család között két különösen jól képzett és gazdag zenész család is volt. A cigányzene mindig is népszerű volt, és a képzett roma zenészeket mindig is tiszteletben tartották a magyar társadalomban.

Ezekben a családokban a fiúk eltanulták apjuktól a szakmát és gyakran együtt játszottak, így a családi kapcsolatok nagyon erősek voltak. Ezek a családok azt mondták, hogy szemléltetni szerették volna azt a szeretetet, amelyet Istentől kaptak, és Isten dicsőségére szerették volna nevelni a náluk elhelyezett gyermekeket.

Egy másik család vállalkozóként dolgozott a vendéglátás területén, egy Budapest közeli városban éltek, Szentendrén. A családban két felnőtt gyer-

mek volt, ugyanabban a szakmában dolgoztak. Szerettek volna több gyereket, de nem született több. A romák számára természetes, hogy nagycsaládokban élnek, a nőket pedig gyermekeik száma alapján értékelték. Azoknak a nőknek, akik nem voltak képesek nagycsaládot felmutatni, vissza kellett nyerniük az önbecsülésüket.

Volt a nevelőszülők között építőipari vállalkozó. Az apát sok éven át állami vállalatok alkalmazták, otthonától távol élt, míg a családnak végül sikerült lakást kapnia Budapesten. A férfi szakképzett kőműves volt, aki idővel önálló vállalkozó lett. Két gyermekük született. Lányuk akkoriban már házas volt, a fia pedig apjával dolgozott. A különélés évei alatt nem engedhetek meg maguknak több gyermeket, később pedig kifutottak az időből. A program ideje alatt 36 és 38 évesek voltak, és úgy érezték, hogy kisgyerekekre van szükségük ahhoz, hogy család legyenek.

Négy másik nő szakképzetlen munkavállaló volt, és úgy érezték, szeretnének hivatásos anyák lenni. Kettő közülük takarítónőként dolgozott egy gyermekotthonban. Jelentős tapasztalattal rendelkeztek az otthonban élő csesemők gondozásában, és mindig különös figyelmet fordítottak a roma gyermekekre. Ez a négy nő elhatározta, hogy megmenti a roma gyermekeket, ám ugyanakkor úgy érezték, hogy a munka pozíciót és tiszteletet is biztosít majd számukra.

Felkészülés a nevelésre

Mind a tíz családnak részt kellett vennie képzésen, amit érdekesnek találtak és szívesen tanulták az ott elhangzottakat.

Természetesen sok kérdés és néhány probléma már ott felmerült. Az egyik fő kérdés az volt, hogy hogyan lehet reagálni gyermekeik családjára. Tudták, hogy fel kell készülniük a nehézségekre, ám végső soron azt remélték, hogy a nevelt gyermekek a nevelő családjukhoz is ragaszkodnak majd, mert tovább akarták adni mindazt, amit tudtak ezeknek a gyermekeknek.

A program elindítói remélték, hogy a hivatásos roma nevelőszülők rendszerének kidolgozására tett kísérletük példát fog mutatni másoknak.

Napjainkban

2018-as adatok szerint a magyar nevelőszülők körülbelül 5%-a vélelmezhetően roma, ami magasnak mondható a közép-európai régióban. A kilencvenes évek közepén több szakember arra a következtetésre jutott, hogy célzottan kellene roma embereket nevelőszülővé képezni, mert előnyös, ha a gyereket a saját kultúrája szerint nevelik.

Az akkori Munkaügyi Minisztérium támogatásából megvalósult képzés sikertörténet volt, Budapestről elterjedt az ország nagy részére. Az volt a program célja, hogy a roma gyerekek könnyebben vigyék tovább a roma kultúrát, és ne megbélyegzésként éljék meg.

Ugyanakkor a szakma – a kezdeti sikerektől függetlenül – eléggé megosztott a kérdésben, és nem mindenki ért egyet azzal, hogy a roma gyerekek jobban járnak egy roma nevelőszülővel.

A roma nevelőszülők jelenléte nem példa nélküli Magyarországon, de a szakértők szerint is kívánatosabb lenne, ha még többen lennének. Reménnyel töltheti el a programmal rokonszenvező szakembereket, hogy ezt a kormány is így gondolja, ugyanis a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia nyomán követési jelentésében kitűzött célként szerepel, hogy „elő kell segíteni a roma nevelőszülő-jelöltek jelentkezését”.